

ЕТНОГРАФІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ КИЇВСЬКИХ НАУКОВЦІВ НА ПІВНІЧ ДОНЕЧЧИНИ І НА ТЕРИТОРІЇ СУМІЖНИХ ОБЛАСТЕЙ

Наталя Гаврилюк, Олена Боряк,
Олександр Васянович,
Сергій Микитчук, Сергій Сіренко,
Світлана Чибирак

За всебічного сприяння проректора Слов'янського державного педагогічного університету, кандидата історичних наук, доцента С. М. Швидкого відділ «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України впродовж 1–10 липня 2009 р. здійснив експедицію на північ Донецької та на території сусідніх районів Луганської і Харківської областей у складі співробітників відділу — кандидатів історичних наук Н. К. Гаврилюк (керівник), О. О. Боряк, О. О. Васяновича; аспірантів С. П. Микитчука, С. В. Сіренька, С. В. Чибирак; представника товариства «Співдружність Кубань—Україна» (Російська Федерація, м. Краснодар) І. І. Загути. Перед науковцями стояло завдання збирати фактичний матеріал для вивчення сучасних процесів національного та культурного розвитку в поліетнічному середовищі України. Із цією метою було обстежено 10 сіл території, яка в минулому становила частину порубіжжя історичної Слобожанщини і Новоросії. На Донеччині це такі села: Торське, Кіровськ Краснolimанського району, Михайлівка Олександрівського району, Никифорівка, Федорівка-2 Артемівського району; на Луганщині: Нова Астрахань, Михайлівка Кремінного району, Миколаївка Попаснянського району; на Харківщині: Червоний Оскіл Ізюмського району, Петрівське Балаклійського району.

Незважаючи на поліетнічний склад населення досліджуваних сіл, у більшості з них переважають українці або українці та росіяни, у двох (села Торське і Петрівське) — росіяни, значна частина яких — це нащадки переселенців із різних регіонів України та Росії

першої половини XVII — початку XVIII ст. і пізніших історичних періодів. Наприклад, серед українців с. Михайлівка на Донеччині переважну більшість складають вихідці із Західної України. Відповідні дані, а також відомості про історію заснування, соціально-економічний розвиток кожного села, особливості його культуротворчого життя, музейної справи, релігії тощо фіксувалися під час спілкування передусім із головою чи секретарем сільської ради, директором клубу, школи чи бібліотеки, а також іншими людьми. Прикро було чути про такі сучасні тенденції соціально-демографічного плану, як помітне скорочення сільського населення, основну частину якого нині становлять пенсіонери; міграція молоді в міста чи за кордон, зокрема, у пошуках роботи; цьогорічний шкільний набір першокласників, що склав від п'яти-семи до десяти дітей. Та й ми самі, і не лише в малих селах, були свідками сумного видовища покинутих або розвалених хат, зарослих пусток на колишніх подвір'ях. Наприклад, у с. Федорівка-2, за свідченнями його дев'яностодворічної жительки, «у 50-му році тут було 640 чоловік, було дітей до 15-ти років 75 чоловік, було 100 хат. Тепер осталося, мабуть, 10–15 хат і 60 чоловік. Старі повмирали, а молодь пов'їзжала у Славгрес, Часов Яр, в Артемівськ, Слов'янськ, Краматоровку. Де виробство, туди і їдуть!». Тим часом набув поширення і специфічний зворотний міграційний процес із міста в село, унаслідок чого зростає чисельність «дачників», тобто міських жителів, зазвичай також пенсіонерів, які купують хати і ділянки для сезонного проживання, вирощування городини тощо. Для середнього покоління сільчан із дітьми основним джере-

лом заробітку є продаж ранньої картоплі або молока, отримання від фермерів збіжжя, соняшникового насіння чи грошової компенсації за свої земельні паї.

У побуті поряд з українською мовою живе своєрідна українсько-російська говірка, в якій українські слова певною мірою перемішані з російською. У с. Нова Астрахань нам повідомили: «У нас, бачте, не чисто українці, і не чисто росіяни. Ми і так, і так балакаємо». Ця особливість спостерігається і в російських селах Торське, Петрівське, де дотепер існують російськомовні школи. Серед мешканців названих і сусідніх українських сіл зберігаються поняття «кацап» і «хохол», уживання яких має дружній іронічний чи гумористичний характер на кшталт буденних взаємних привітань: «Привіт, кацапи, привіт, рашенбой! — Привет, хахлы!». У кожному разі використання цих давніх прізвиськ етнімічного походження — один із виявів національної ідентифікації людей. У згаданих селах національна самосвідомість, окрім російськомовної освіти, підтримується і дотеперішнім функціонуванням народних фольклорних ансамблів («Сударушка», «Русская песня»). Слід відзначити, що у виконанні цих колективів нам пощастило записати близько двадцяти російських пісень: весільно-обрядових, соціально-побутових, включаючи частушки, а також окремі українські пісні. У більшості інших сіл про подібні колективи згадують у минулому часі, хоча традиція виконання народної пісні не зникла, ставши частиною репертуару шкільних вокальних груп.

Практично в усіх сільських школах, бібліотеках або будинках культури, у чому ми мали змогу переконатися, існують краєзнавчі музейні кімнати, створені силами місцевих ентузіастів, які спонукали школярів збирати старовинні предмети побуту. Тому кожна із цих кімнат (іноді під назвою «Світлиця», «Бабусина світлиця») має певний набір етнографічних експонатів: зразки українського і російського народного одягу, ткацького інвентарю, предметів інтер'єру старої хати, традиційних промислів або виставкових «виробів народних

умільців» тощо, які ми сфотографували. Немає сумніву, що місцеві музейні осередки, завдяки популяризації знань про історію та культурні традиції свого краю, сприяють справі патріотичного виховання нових поколінь школярів.

На території кожної сільської ради є церква з підпорядкуванням Московському патріархату, іноді — Київському. Наявність віруючих інших конфесій — маловиразна. Свідчення про відвідування церкви різні. З одного боку, доводилося чути, що молодь майже не ходить до церкви, не вірить у Бога. Один прихожанин церкви Миколи Угодника (с. Миколаївка) розповідав: «Здесь люди — понятия у них тех времен — в церковь не ходят. То священник им не тот, то вы не правильно служите... Только на Паску празнуют, напьются на кладбище и все!..». З другого боку, сьогодні рідко хто з молоді не вінчається, не кажучи вже про хрещення дитини. На похороні обов'язково присутній батюшка, церковні півчі. Служителька стошіддесятирічного відреставрованого Святопетропавлівського храму в м. Красний Лиман розповіла про зростання кількості прихожан, дітей, які причащаються, про те, що перед першим вересня відбувається молебень для першокласників і «повний храм діток», що при храмі діє недільна школа та ін.

Спеціальну історико-етнографічну інформацію записували від сільських мешканців переважно старшого та середнього віку. У тематичному переліку цієї інформації — свята календарного циклу, пов'язані з ними знання про християнських святих, народну метеорологію, астрономію; звичаї та обряди життєвого циклу (родильні, поховальні, частково весільні), міфологічні й демонологічні уявлення, пісенний фольклор; методи народного лікування, традиції харчування, хатнього інтер'єру, господарських промислів, особливо рибальського. Важливо було з'ясувати сучасний стан зазначених явищ народної духовної та матеріальної культури, ступінь і характер їх видозмін, співвідношення традицій та інновацій. Частина записів присвячена тематиці «усної історії», розповідям про особисте родинне життя,

колективізацію і голодомор, часи німецької окупації тощо. Зібраний матеріал дозволяє певною мірою конкретизувати досліджувану тематику, зробити попередні узагальнення.

Зокрема, стосовно до календарної обрядовості фіксується значне скорочення її традиційної структури, колишній обсяг якої сьогодні обмежується відзначенням таких свят, як Різдво («Рожество»), Новий рік (особливо за старим стилем), Хрещення («Крещеніє», «Водосвятіє»), Великдень і Проводи. Це сприяє побутуванню окремих, пов'язаних із названими святами, традицій. Серед них — передріздвяний звичай, згідно з яким діти «несуть вечерю» хрещеним батькам, родичам, сусідам. Останнім часом реактивувалася традиція колядування та щедрування, що радо сприймають старші люди, на пам'яті яких руйнація церков, осуд батьківських звичаїв. Одна жінка розповідала: «Залишилася зовсім одна. Я іноді скажу, хлопці ж бігають чужі: “Приносьте мені вечерю!”. І то як посівають на Старий Новий рік, на Маланки, то прошу, щоб прийшли посівать. А тоді ту пшеницю збираю в кульочок, щоб циплята хорошо лупилися» (с. Червоний Оскіл). Вихідці із Західної України розказували: «Ми ходимо і співаємо спеціальні на Коляду церковні пісні. Цього року співали колядку. Ну таку: “В глибокій долині сталася новина. Там Пречиста Діва сина породила. Сина породила, в колиску ложила. Люяй мій синочку, хоч би м ся спочила. Не спіть мамо, не спіть мамо, хоч одну годину, я піду до раю, принесу перину. Синку ж, ти мій синку, де ж ти ото х́одив, н́ема дві години, як ти ся наро́див. Х́одив, мамо, ходив, чом же то не ходив, я сотворив небо, землю, ше м ся не народив!” Як сюди приїхали, вертеп носили... зараз вже не так...» (с. Михайлівка, Олександрівський р-н). Частими є, наприклад, такі свідчення: «На Водосвятіє всі ідуть святити воду. Вісімнадцятого (січня) після обід — вечірня вода, а дев'ятнадцятого — орданська — до обід. Вечірня вода — то для худоби, ідеш у курник і бризкаєш, і в хаті хрестики поробим і

бризкаєм, а воду орданську, як захвораєш і від зглазу» (с. Нова Астрахань).

Головні літні свята, скажімо, Трійця, Спас, відзначаються індивідуально і частково. У російському селі Петрівське дотепер існує звичай «кумитися на Трійцю», коли сімнадцяти-, вісімнадцятирічні хлопці та дівчата у складі декількох пар збираються в садку, і кожна дівчина через своє «моністо» передає обраному хлопцеві яйце, а він наливає їй і собі «могарич». Випивши, вони цілуються і в такий спосіб стають «кумами». В одних селах відмічали популярність сучасного свята Івана Купала, що проводиться за певним сценарієм, в інших говорили про значення «престольного празника», на святкування якого з'їжджаються родичі.

Попри те що багато звичаєвих норм виїшли з ужитку, людська пам'ять зберігає характерні риси, якщо не всіх, то основних періодів і днів традиційного календаря. Наприклад, досить повну інформацію зібрано про зимові свята, здебільшого — колишні різновиди ворожіння. Люди так чи інакше згадували особливості відзначення «Масляного тижня», «Стрітіння», «Сорока святих» тощо, пов'язані з ними страви й випічку, обрядові дії, прислів'я, прикмети. Хоч як дивно, але рідкісною нині є згадка про старовинну прикмету під час передріздвяної вечері: «...І хто за вечерю чхне, тому дарили подарок. Бува, хто чхне, батько каже: “Дарю тоді козу, дарю тобі вівцю! А як корова телиться, теля дарю!”» (с. Федорівка-2). У розповідях про «Клечальну суботу» цікавим видався засіб народного лікування: «Цєю осикою, що клечанье, як дитина перелякається, ставлять до дверей її і з цієї осики забивають кілочок. Як тільки чуть дитина переросла, де той кілочок, то цей переляк, переполох пройшов» (с. Федорівка-2). Не менш цікавими є відомості про те, що в день Івана Купала, окрім іншого, «обливалися водою в хаті, і, як гуляли, то обливалися» (с. Нова Астрахань). По селах, щоправда, не без зусиль, пригадували апокрифічні перекази про свята Усікновення голови Іоанна Хрестителя, Чудо Архангела Михаїла, Миколи Чудотворця, пов'язані з ними забобо-

ни. Зокрема, про одне з «каральних» свят говорять так: «На Михайлове Чудо — це ж воно в сентябрє місяці — казали, що нізя робить. Бо один дядька волочив і йому так зробилося, що борона вчепилася і він нічого не зробив, не зміг!» (с. Федорівка-2); «В нас був такий случай, було в нас таке горе. Їде чоловік картошку копати, там жінки сидять, кажуть: “Де ти їдеш, це ж празник Михайлове чудо?!” А він каже: “А Володькового чуда нема? Викопаю картошку та й буду сміятися!”. А от це приїхав і вмер!» (с. Миколівка).

Із плином днів календарного року тісно пов'язана галузь народної метеорології, астрономії. Зібраний матеріал містить відомості про прикмети короткострокового прогнозування погоди, засновані на спостереженнях за живою та неживою природою (скажімо, сонце заходить за хмару — на завтра буде дощ; ворони літають великими зграями — буде сніг або дощ; гуси ховають голови під крило — буде холодно та ін.). Обсяг відповідних знань на тлі колишнього розмаїття традиційних прикмет помітно зменшився, зокрема, через доступність різноманітних сучасних джерел інформації щодо погодних умов. Дещо виразнішими є довгострокові прикмети, приурочені до календарних свят, з якими пов'язані прикмети-приказки на кшталт: «У Стрітєннє, як півень води нап'ється, так віл трави напасється», «На Олексія Теплоє квітєнь з водою — травєнь з травою», «Петро минає — половини літа немає», «Яка Покрова, така й зима» та ін. Записані також народні методи застороги від грози, граду, посухи, серед яких одні залишилися в минулому, інші використовуються і дотепер. Скажімо, за тривалої відсутності дощу звертаються по допомогу до церкви — обрядів і молитов біля криниці, хресного обходу полів тощо. Іноді й сьогодні послуговуються архаїчним засобом підвішування, розпинання і биття лозинкою жаби, «шоб пішов дощ» (с. Михайлівка Олександрівського р-ну).

Ще одна група матеріалів стосується звичаїв та обрядів життєвого циклу, що є більш або менш осучасненим варіантом відповідних на-

родних традицій. У звичаях, пов'язаних із народженням дитини, відносно стійкість мають застереження для вагітної, особливо заборони щодо певних видів роботи «у празники», «воскрєсеніє», нехтування якими аргументується розповідями про реальні приклади народження каліки чи дитини із зовнішніми вадами. Побутоє також звичай, згідно з яким чоловіки породіль одразу відзначають народження нащадка, за місцевим висловлюванням, «обмивають дитину» у суто чоловічому товаристві. З появою сільських церков поновилося призбуте серед породіль правило «брати молитву» через сорок днів після пологів. Дата хрещення дитини в кожній родині індивідуальна, як кажуть: «Хто зразу хрестє через місяць, хто через дев'ять місяців, а хто і в год хрестить» (с. Михайлівка Олександрівського р-ну). В останньому випадку поєднують святкування хрестин і першої річниці дитини, коли її вперше і обов'язково стрижуть. Характерною рисою є дотеперішне ритуальне використання «кожуха», «шуби». Подекуди батьки, додержуючись старого місцевого звичаю, беруть від кумів похрещену дитину з кожуха, розстеленого на порозі чи на столі, «шоб була здорова, багата». Проте майже повсюдно кожух використовують на «пострижинах-стрижках», коли перед дитиною, яка сидить на кожусі, розкладають певні речі (гроші, книжку, ключі, помаду тощо) і залежно від того, що вона візьме, вгадують її майбутні схильності та інтереси. Важливий також звичай вибору кумів. Відомо, наприклад, що в с. Червоний Оскіл за хрещеного батька дитини досі «всі беруть першого мужика, кого зустрінєш на дорозі — старого, молодого, яким би він не був. А жінку уже можна вибрати до мужика». Частіше доводилося записувати про «перекупляння дитини» в разі її хвороби або смерті когось із хрещених батьків. В обох випадках дитину за певним обрядом передають через вікно, а тоді знову ідуть до церкви. Кожна з опитуваних жінок знала напевне, що «дитина, яку двічі одлучали від грудей, буде глазливою», що тільки-но дитина зробила перший крок, треба швиденько «різати путо(а)». На

диво поширеним виявився такий звичай: перед тим, як дитина вперше йде до школи, давати їй розв'язати збережену пуповину або навіть спалити над нею перше зістрижене волосся зі словами: «Поки волосся горить, стільки голова болить. Щоб умом був розв'язаний і голова світла була» (с. Червоний Оскіл).

Є також низка записів про народні акціо-нальні й вербальні засоби лікування «криків-безсоння», «переляку», «шерсті на дитині», «кашлюку» тощо, окремі з яких, особливо «зглаз», матері в певний нескладний спосіб і досі лікують самі. Зафіксовано відповіді дорослих на дитяче запитання «Звідки береться дитина?», відомості про те, як і ким прилякували дітей; про колишню бабу-повитуху.

Матеріал з поховальної та поминальної обрядовості містить дані про прикмети стосовно смерті, які найбільше пов'язані зі сном. За розповідями, саме уві сні померлі спілкуються з живими: скаржаться, що ті забули покласти в труну певну річ, називають ім'я людини, з якою можна «передати» цю річ, чим, власне, передрікають її смерть тощо. Це також дані про заздалегідь приготований «вузол на смерть», де мають бути виключно нові речі, сорок одна копійка по одній монеті, бажано жовтого кольору, «щоб було чим одкуплятися»; про те, хто і як «одіває-наряжає» померлих, що кладуть у труну: жінці — красиву хустку, чоловіку — капелюха, а також горілку, цигарки, іноді «розчіску» та дзеркало, дитині — соску з пляшкою чи іграшки. За одним із свідчень, нещодавно померлому хлопцеві, який любив музику, поклали в труну магнітофон (с. Михайлівка Олександрівського р-ну). Кладуть також свічки, що горіли на похороні; при цьому специфічним видається звичай, поширений у російському селі, залишати собі «платочек», у якому під час прощання тримав свічку, «чтобы вытирать нос и вспоминать умершего» (с. Петрівське). Крім того, на кладовищі в труну обов'язково кладуть мотузки («пов'язки», «путо»), якими були зв'язані руки та ноги померлого. Є чимало розповідей, що їх можуть взяти на «погані справи», однак є також відомості, що їх вико-

ристовують і для лікування наростів «навських косточек». Зафіксовано і своєрідні способи, якими їх позбуваються.

Серед інших привертає увагу старий звичай зачиняти за мерцем ворота, зав'язувати їх хусткою («накрывальним платком»), «щоб не було більше покійників»; з цією ж метою західні переселенці й нині перевертають лавки (табуретки), на яких стояла труна. Типовим є правило «нести сніданок (нести снідять, за-втрак) покійнику» наступного дня після поховання. На «П'юмини» дев'ятого дня замість обіду випікають піріжки або коржі-паланиці, «пшišки», «оладьби», мажуть їх медом і роздають або в дев'ять хат, або в тій кількості, скільки людей на вулиці.

Загальним поминальним днем є «Проводи», коли, крім іншого, на надгробні хрести, пам'ятники в'язуть «хто, що може»: хустку, «платочек накрывальний», «полотенце», рушник. За місцевим звичаєм, відповідну річ пропонують комусь із присутніх забрати або взагалі «хто хоче, той знімає, скаже «Царство небесне» і забирає, щоб поминать». Не випадково на тутешніх кладовищах є вінки й квіти, але не побачиш хусток чи рушників. Варто виділити дуже характерну, по суті, самодіяльну місцеву практику похоронного й поминального співу, виконавцями якого є «певчі» — дві й більше жінок. Ці пісні, окрім коротких вступних і заключних молитовних співів, — здебільшого адресні, тобто присвячені батькові, матері, дочці, через що нагадують тексти стародавніх голосінь. Більше десяти зразків виконання таких пісень було записано в селах Нова Астрахань і Михайлівка Олександрівського району.

Щодо сфери міфологічних і демонологічних уявлень поодинокими є спогади про русалок, яких пов'язують зі святом Івана Купала та колишніми заборонами поратися в городі, «бо русалка витопче», і купатися дітям. Стійкішими є уявлення про відьом. Подекуди вважають, що «їх і зараз повно, порчу роблять на корову і на все». Подеколи переповідали про те, хто стає відьмою, як можна її розпізнати, як полегшують її важке вмирання.

Повсюдно знали про домовика-«хазяїна», який є в кожній хаті, доглядає малих дітей, що його треба годувати, переносити в нову хату, якими словами з ним спілкуватися тощо. Одна жінка розповіла випадок із власного життя. Побачивши чорну змію, яку, не знаючи, що це «доможил», попросила вбити. Після цього вона розсварилася з родичами, виїхала з хати, її чоловік потрапив в автокатастрофу, став калікою... (с. Торське). Домового називали першим серед інших традиційних персонажів, якими батьки лякали дітей, щоб слухалися.

У масиві всієї інформації, присвяченої питанням народного харчування, ідеться, зокрема, про техніку випікання і ритуального використання хліба та хлібних виробів, про характерний «хліб-паляницю» з білого борошна, який раніше пекли по 4—5 хлібин, здебільшого у вівторок або середу (вважали за неможливе робити це в суботу чи неділю); про збережений звичай їти з хлібом на хрестини, весілля. а Хліб із сіллю також клали на рушник чи хустину («щоб не голий був») спочатку на столі біля померлого, відтак — на кришку труни, на кладовищі ламали і роздавали його присутнім. Згадували й про цілющі властивості такого хліба, особливо під час хвороби дитини (с. Торське). Подібні уявлення стосувалися крихот свяченої паски, які використовували під час хвороби або годували ними квочку з курчатами. Записано, як пекли й оздоблювали «красні барішні», «коники» для дітей, які носили вечерю, «жаворонків», «ворону» та «сову» на свято Сорок святих, «хрести», «борони» — на Середохрестя тощо; як готували колишні улюблені страви, зокрема «куліш», «квашу». Скажімо, останню запарювали в макітрі з житнього борошна, залишали на ніч, щоб вона переграла, тоді клали в опару сухофрукти, третій солодкий буряк, трошки пшона, виливали в чавун і варили, поки не розкипить-ся пшоно. Зауважували, що кваша виходила кисло-солодкою, «тіпа кисіля і давали її як десерт» (с. Червоний Оскіл).

Цікаво було почути, що й сьогодні на хрестини готують традиційні пироги і «компот-

у(в)звар»; на «помини», крім «кануну», обов'язковими є борщ, пиріжки й узвар або густий фруктовий кисіль і т. ін.

Одна з малодосліджених ділянок — рибальство. У зв'язку з цим апробовувалася програма запитань, спрямована на з'ясування традицій і сучасного стану відповідного промислу в повсякденному побуті. За свідченням рибалок, сьогодні не використовуються такі старі знаряддя лову, як «верші», «котці», «коцуби», «корзини» тощо. Іноді спостерігається перенесення на нове знаряддя назви старого технічного засобу, зокрема спарений спінінг нині називають «перемет» (с. Нова Астрахань). Попри те що переважають прості та донні вудочки промислового виробництва, знавці справи казали, що краще все-таки ловити вудкою, яку зробив сам, указували на порівняно недавнє (з 50-х рр. ХХ ст.) використання вдосконаленої донки — «резинки», а також підкреслювали, що рибу масово вбивають електровудками, ловлять сітками, тому їх продаж слід заборонити. Тим часом рибалки, які ловлять вудкою, винайшли своєрідне допоміжне знаряддя для витягування сіток. Доводилося бачити, як ці куповані рибальські сітки використовують для огорожі відкритого курника. Чимало свідчень стосується помітного зменшення чисельності та розмірів водоймищ унаслідок замулення річок, здачі в оренду ставків. На останніх дозволяється вилов риби за плату, що всюди різниться й коливається від 15—30 до 200 і більше гривень, хоча гарантії піймати рибу — незначні. Буває, риба не клює, бо орендар її прикормлює. Називалися випадки, коли після «господарювання» орендаря ставок повністю зникав.

Невід'ємною частиною записів є особисті спогади людей про сповнені страждань часи колективізації та розкуркулення, Голодомору 1933 і голод 1947 рр., період примусової праці в Німеччині, поневіряння за умов нацистської окупації. Зокрема, стосовно до лихопомного 1933 року місцеві мешканці відзначали різні моменти. Дехто згадував про нього в порівняльному плані: «Мама розказувала, голодов-

ка була, але не така як на Старобельщині, там пухли і вмирали» (с. Миколаївка). Інші наголошували на значимості природних стихій: «Пришёл 32-й год. Нашла туча. Солнце было и нашла туча, ливень пошел, град, по вулице шла вода в колено... Тай прошов той дождь и на городах всё — и где гарбузик, картошка — нанесло песку. Градом побило хлеб. Всё побило. Шо було, до Рождества поели, а тоди голод — 33-й. Голод ужасный був. Идёт человек по дороге, упал и кричит “Я есть хочу!”. Уже готовый! Кто живейший, выкопали на кладбище яму и не закрывали её, пока полную не наклали. На возику одвезут, положат и всё!» (с. Торське). Іноді голод пов'язували безпосередньо з боротьбою проти тих, хто не хотів іти в колгоспи, не здавав збіжжя: «В 33-му мэни було годов четыре-пять. Хадили раскулачивали и забирали барахло, даже полотельное з сундучка. А другой каже: “Да не бери, хай уже детям, ну не бери!”». Капелюхом зметали зерно на горищі — в колхоз собирать! Отец тоже был хитрый: отакой сундучок он насыпал жита, поставил и закопал у столбу, где были ворота... А они пришли, пиками ширяли, ширяли, ширяли и в клуни, и скрозь, а туда не придумали. И то мы выжили. Отец сделал такой камень, и то смелим трошки, мама спякут ладечка...» (с. Петрівське).

Є свідчення, що «кулаков, троцкистов» виселяли на Колиму, де вони й гинули, що подекуди віддавали дітей в школи-інтернати, хоча і там не всі вони виживали. У розповідях остарбайтерів, вивезених до Німеччини, було зафіксовано окремі зразки їхнього фольклору, наприклад: «Ты завив в страну чужую с одинокой буйной головой. И разбили жизнь мне молодую, разлучили маменька с тобой. Жаль не то, что маму не увижу, и сестру которую люблю. Распрощаюсь, маменька, с тобой, до тебя я больше не прийду» (с. Михайлівка Олександрівський р-н).

Підсумовуючи, слід зазначити, що члени експедиції стали спостерігачами і частково учасниками свята Івана Купала в с. Михайлівка (Кремінний р-н), де на мальовничій галявині біля річки було встановлено чималу фігуру «Марени». Під час свята навколо неї танцювали ошатно вбрані дівчатка, виконували купальських та інших народних пісень. Тоді Марену кинули у воду, а хлопчики-«чортики», які припливли на зазелененому плоті, розтроцюли її і потопили. Відтак почалося загальне частування. На столах були такі страви: «польова каша» (куліш), вареники, пироги, сало тощо. З настанням сутінків запалили вогнище. На згадку про свято нам подарували на рушнику розкішний місцевий «коровай-пиріг» із джемовою начинкою.

Загалом набуток експедиції складає тридцять шість аудіокасет із записами інформації, вісім фотоплівки, де зафіксовано архітектурні особливості житла, культові споруди, кладовища, захопиви краєвиди золотої пшениці на просторих долинах і пагорбах, піщаних берегів зміїстого й доволі чистого Сіверського Донця в оточенні соснових лісів, обриси могутніх старих териконів, що нагадують про близькість шахтарської Донеччини. Звичайно ж, фотографували і наших інформаторів. Незважаючи на всі труднощі й нарікання, люди пишаються своїм краєм, родючою землею, покладами кременю, лікувальної червоної глини, мінеральними джерелами, цілющими соляними озерами та грязями. Майже всі місцеві жителі, з якими довелося спілкуватися, сприймали нас із розумінням і всіляко сприяли нашій роботі, за що маємо нагоду висловити їм глибоку подяку. Свою вдячність адресуємо також С. М. Швидкому, якому належить значна заслуга в справі упорядження побуту і реалізації завдань експедиції.